

השיעור השבועי

גליון מס' 519

כתב וערך השיעור:

הרב דביר פרץ שליט"א

הרב המקדים: הג"ר מנחם יעקובזון שליט"א
רב אורח: הג"ר בנימין לוי שליט"א

דיני עניית אמן

וכניסת כהנים לקברי צדיקים

אין לענות אמן על ברכה של כופר. ברכת כהנים ממחלל שבת. כניסת כהנים לקברות צדיקים. נסיעה למירון. אמן אחר המתפלל מנחה אחר צאת הכוכבים. שומע חזרה לפני זמן ר"ת. "להדליק נר של שבת" על תוספת אורה. "שהחיינו" על מצוה שמקיים בפעם הראשונה. מעין שבע בשבת חתן

ברכה של כופר

א. ¹ דיברנו בשיעורים הקודמים לגבי עניית אמן, שלא על כל ברכה ששומעים עונים אמן. הרב פיינשטיין (ח"ב או"ח סי' נ, ח"ד אה"ע סי' פ) כותב, שאם שומע ברכה מאדם לא שומר תורה ומצוות, לא יענה אחרייו אמן. והסברנו בילקוט יוסף (סי' קלה סעיף לו, שובע שמחות ח"א עמ' עה, כיבוד או"א עמ' תקיא, אר"ת עמ' תרסח), שכנראה כוונתו לאותם שבאמריקה שהם כופרים, כמו רפורמים וקונסרבטיבים, וזוהו אם רפורמי מברך "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו", לא יענו אמן, כי הוא אינו מאמין בתורה, וזו סתם הצגה בעלמא.² אבל אם היה בארץ והיה רואה לא דתיים, בפרט ספרדים, בודאי שהיה אומר לענות אמן, כי תאוות לבם נתת להם, חינוכו אותם בבית ספר חילוני או דתי למחצה וקלקלו אותם, אבל הם לא כופרים, אלא מאמינים, ורק חונכו בחינוך לא טוב. לכן אם תהיו פעם באמריקה ותשמעו רפורמים מברכים "ברכו את ה' המבורך" וכדו', לא תענו אחריהם אמן, כמו שכתב הרב פיינשטיין, אבל ספרדי³ מסורתי ואפילו לא דתי המברך, תענו אחריו אמן.

יום מים לפועל

ב. פועל שבא לבית לעשות תיקונים, יש לכבדו ולהביא לו שתיה, ואם יודע לברך יאמר לו שיברך, ואם לא יודע לברך - יש היום כאלה שהם דור שלישי ורביעי של

¹ מדברי הרב מנחם יעקובזון שליט"א: ברשות מרן הראשון לציון שליט"א, שיזכה שימשיכו ללמוד את פסקיו בכל מקומות התורה, כמו אצלנו בישיבה, גם בישיבות אשכנזיות ב"ה לומדים את פסקי מרן שליט"א, הולכים לאורו ולדרכו, ומקווים שימשיך עוד לחזק את בני התורה בניסיונות הקשים שיש בתקופה האחרונה, ומרן שליט"א ממש יוצא מגדרו לחזק את עולם התורה ובני הישיבות, לעמוד כנגד הקשיים שמתעוררים בתקופה. בע"ה גם אנחנו נשתדל ללכת בדרכי הזאת, לחזק ולעמוד על המשמר.

זכינו ב"ה שחתנו של מרן שליט"א, הרב ברוך דרעי, הוא בוגר הישיבה שלנו, ועוד חתנים של מרן מלכא זצ"ל. אבל אנחנו לא גאים רק בזה, אלא גדלותו היא שבחורים שהגיעו מהפרספריה בזכות המהפכה הקדושה של מרן האבא זצ"ל, כיום הם ראשי ישיבות ומרביצי תורה! ואם לא היו מחזקים אותם בשעות הקשות, הם היו במקום אחר. זכות היא שבבילולו לומר דברי תורה בפני הרב, יהי רצון שיראיי ימים כל ממלכתו, נזכה שיבוער הרע מן הארץ, וכל הרשעה כולה כעשן תכלה.

דברי מרן שליט"א: חזק וברוך להגאון הרב מנחם יעקובזון ראש ישיבת חמד, חתנו של ראש הישיבה הגאון הרב ברוך ויסבקר זצ"ל, יש שם 500 תלמידים. חתני למד בישיבה זו. הכרנו גם את הרב ויסבקר, וגם מרן הכיר אותו אישית. ב"ה עולם התורה פורח ומשגשג, יהי רצון שיהיו לו לא רק חמש מאות תלמידים, אלא חמשת אלפים תלמידים... גדיל תורה ואידרי, ירווה נחת מכל יוצאי חלציו ומכל התלמידים שהם כמו בנים. אריכות ימים ושנים. **כבוד** חבר בית הדין הגדול הגאון הרב בנימין לוי, הוא קיים בעצמו "גדול שימושה יותר מלימודה" (ברכות ז), עוד בשנת תשל"ג מרן היה מקרב אותו. ומי שזוכר, הרב המקדים הראשון שהיה ביוזם לפני חמשים שנה ועוד לפני כן בשאול צדקה, היה אביו חכם ששון לוי ע"ה. הרב בנימין למד אצלנו בכולל "חזון עובדיה", שמעו שיעורים ממרן זצ"ל במשך שנים, ואחר כך מרן מינה אותו לדיין, ואח"כ לביה"ד הגדול. והוא מכיר טובה למרן על כך. גדיל תורה ואידרי.

² ב"ה בארץ אין הרבה רפורמים, ניסל לנעוץ טלפיהם בכותל הדרומי, וכשהיינו בתפקיד נלחמנו בהם הרבה, למרות שתקפו אותנו מכל מיני חוגים, עמדנו כחומה בצורה שלא לתת להם חלק ונחלה בכותל הדרומי. פעם אחרי השיעור ב'יודים', קראו לי לבוא בדחיפות

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית"ל היזדים ומשודר דרך הלוויין והרדיו ובקוויס רבים מיוחדו של מרן רבינו עובדיה יוסף זיע"א

ר"ת	יציאה	כניסה
17:50	17:15	16:24
17:46	17:13	16:22
17:46	17:13	16:22
17:50	17:15	16:25

חיי שרה | כ"ד חשוון תשפ"ו

להפצת עלונים באזור מגורין

התקשר: 053-4774733

בין 9:00 ל-16:00

לאחר מכן ניתן להשאיר הודעה

חילוניים ולא יודעים כלום - תאמרו לו: אני אברך, תשמע ותכווין לצאת ידי חובה, וידיך אותו לענות אמן. יקח כוס מים אם הוא צמא, ואם הוא לא צמא יקח מיץ, ויברך "שהכל נהיה בדברו", ויסמן לפועל שישתה מיד, שלא יעשה הפסק. זו הצעה של חכם יהודה צדקה, שאם חילוני בא אליו, יביא לו שתיה ויכוון להוציאו ידי חובת הברכה. וכך צריך לעשות, לכבד ולקרב אותו, שלא יגיד הדתיים האלה אפילו כוס מים לא הביאו לי...

כהנים מחללי שבת

ג. כהנים מחללי שבת בפרהסיא שבאים ביום האזכרה לאבא או בראש השנה וכיפור, ועולים לדוכן. אם יש כהנים נוספים אין בעיה, ואנחנו עונים אמן על כולם, אבל אם אין כהנים אחרים, רק כהנים מחללי שבת, והם מברכים את הציבור, האם לענות אמן אחריהם או לא? יש חידוש בשו"ת בנין ציון החדשות (סי' גא), הביאו בשו"ת בית יצחק שמולקיס⁴ (ח"ב מו"ד סי' גא), שכותב ללמד זכות על כהנים מחללי שבת בפרהסיא, שכיון שמאמינים בקב"ה ומידי פעם עושים קידוש ואומרים "זכר למעשה בראשית", מוראים שמאמינים שהקב"ה ברא את העולם, וכותב לענות אחריהם אמן, מכמה צירופים (ראה השיעור השבועי תשפ"ה פרשת חקת אות טו). אבל כהן שבכלל לא מאמין, לא מצוי שיבוא לבית כנסת לעשות נשיאת כפים, ואם יש דבר

למשרד המשפטים, ואיזה לחצים לחצו על הרבנים הראשיים שנסכים לתת חלק לרפורמים, ועמדנו על כך שלא יתנו להם שום הכרה. גם עמית הרב לאו נלחם בזה, כי ב"ה הוא מהמחנה החרדי, ולא נמנה עם הפשרים. לפני כמה שנים פנו לרבי רבינוביץ נשות הכותל שרצות להביא חנוכיה ולהדליק בכותל, כי הגמרא (שבת כג.) אומרת שנשים חייבות בנר חנוכה. וכי זו המצוה שחסרה להן? שילכו בצניעות... אמרתי לרבי רבינוביץ, לא תסכים בשום פנים, זה רפורמה. לצערנו הרב לשופטים יש מלחמה בדת בכמה דברים, רצו להכריח אותנו לעשות מבחני רבנות לנשים, שיהיו רבניות כמו רפורמיות. קראתי בזמנו לזאב אלקין שהיה שר במשרד המדע, ואמרתי לו תעשה להן מבחנים אצלך שיקבלו תואר כמו בגרות, אבל אני לא אעשה את זה. וקיבלו ועשו כך. לפני כמה חודשים עוד פעם הגישו בג"ץ שמחייבים את הרבנות לעשות מבחנים לנשים, ב"ה שאני כבר לא שם, אבל צריך להילחם בדבר הזה, לא רק למצוא חן בעיניהם. אוי ואבוי.

פעם היינו בדרך וחיפשנו בית כנסת ברמלה להתפלל מנחה, ומן השמים שמרו עלינו, באתי להיכנס לבית כנסת יפה ברוב פאר והדר, עצר אותי מישהו, זה של קראים! אם הייתי נכנס לא רק שהיו מקלטים, אלא היו מצלמים... וב"ה ניצלת. צריך להתרחק מכל אלו, קראים, רפורמים וקונסרבטיבים.

³ שאלו את הרב דב לנדא מבני ברק, אם החילוניים של ימינו בגדר עובדי עבודה זרה, אפיקורסים, איזה "גדר" יש להם... וענה להם בפשטות, יש לחלק בין אשכנזים לספרדים. כמובן שלא כל האשכנזים אותו דבר ולא כל הספרדים אותו דבר, אבל על הרום, הספרדים אף החילוניים מאמינים בני מאמינים. סיפורתי בעבר, שפעם נתתי שיעור בבית ים לבילי שבת, וכשיצאנו עברה מונית והנהג עצר את המונית ורץ אלי עם קרחת: הרב, תן לי ברכה! ברכת אותה: ה' יעזור שתחזור בתשובה שלמה... הוא נוסע בשבת, ולמה עצר, הרי עשה עוד עבירה?... אבל הוא רץ לקבל ברכה.

⁴ היה מגדולי רבני האשכנזים, מרן הביאו הרבה, ספרו נדפס באותיות קטנות, ולאחרונה יצא מחדש באותיות יפות, ויש לי את המהדורה הישנה, וכותב בגאונות, מדהים! תענוג לקרוא בזה.

כזה, אין לענות אחריו אמן. אבל על פי רוב הם מסורתיים, ואפשר לענות אחריהם אמן, כי זו ברכה אמיתית.

הסירו מכשול

ד. יש כמה כהנים שלצערנו הרב מתחילים להורות היתר לעצמם נגד הפוסקים ונכנסים לציון הרשב"י במירון ונושאים שם כפים, ואין לענות אחריהם אמן. בשו"ת שבת הקהתי (ח"ג ס"ה) דן אם הכהנים יכולים לעמוד במרפסת ולא נכנסים לפני, ולברך משם את הציבור שנמצא בציון, והציבור פותח את החלון ושומע. וכותב, שאם הציבור עומדים לפניו מועילה הברכה, ואפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים (סוטה לח). אבל כהנים שנכנסים למקום הציון עצמו ונושאים שם כפים, אין לענות אחריהם אמן. וכך השיב הגר"ש אלישיב, הובא בספר וישמע משה (ח"א עמ' שכא), והוא הדין אם נכנסים לקבר רחל או למערת המכפלה, שאסור להם להיכנס לשם, ואם נושאים שם כפים זו מצוה הבאה בעבירה ואין לענות אחריהם אמן.

אם צדיקים מטמאים

ה. יש טוענים, שצדיקים לא מטמאים, ונסמכים על דברי המדרש במשלי (פרשה ט) - הובא בשו"ת בתי כהונה (בי"ד ס"ב) - שכשנהרג רבי עקיבא על ידי מלכות הרשעה, נטפל בקבורתו אליהו הנביא, והיה נושא על כתפיו, יחד עם רבי יהושע הגרסי תלמידו של רבי עקיבא. שאל רבי יהושע הגרסי את אליהו, והלא כהן מר, ואסור לכהן ליטמא למת? אמר לו אליהו, חיך רבי יהושע, שאין טומאה בתלמיד חכם ולא בתלמידים. זה כוח התורה! ועל פי מדרש זה היו שחשבו לומר שמותר לכהנים להיכנס לקברות צדיקים. אמנם התוס' (ב"מ ק"ד) הסבירו, שעיקר טעמו של אליהו הנביא שנטמא לרבי עקיבא, לפי שהיה מת מצוה שאין לו קוברים, שהרוג מלכות לא היו ניתנים לקבורה, ולכן היה מותר לו להיטמא ולטפל בקבורתו. ובכלל לא בטוח שאלוהי הנביא היה כהן, בתנא דבי אליהו (רבה, פרק יח) מבואר, שאלוהי אמר להם לחכמי ישראל, איני אלא מזרעה של רחל, מושבט בנימין. ולפי זה רק נתכוין לדחות בדברים את רבי יהושע הגרסי, לפי סגנון שאלתו, ולהראות לו מהו כוח התורה, ומהו תלמיד חכם, אבל בכלל לא היה כהן. וכן מצאתי רמז לזה בשו"ת הרא"ש (כלל ל סימן א).

דברי מהר"ש קלוגר

ו. הגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת טוב טעם ודעת (מהדורא תליתא ח"ב חיו"ד ס' רלא) העלה, שדברי אליהו שאין צדיקים מטמאים, היינו רק בשעת קבורה ולא לאחר מכן. ובזמן הזה אין להתיר אפילו קודם קבורה, ומכיון שרוב הפוסקים אוסרים בזה, וכן מוכח מהש"ס כדבריהם, לפיכך הדבר ברור שכהן המיטמא בקברי הצדיקים הרי הוא מחלל קדושת כהונתו, ואין עליו תורת כהן. וישתקע הדבר ולא יעשה כן בישראל. ע"כ.

נושאי ארון יוסף

ז. ואכן כך מושמע מגמרות מפורשות שיש טומאה גם במתים צדיקים, בגמ' סוכה (כה): מובא, שנושאי ארוננו של יוסף הצדיק באו למשה רבינו, ושאלו אותו, היינו טמאים לנפש כשיצאנו ממצרים ולא הקרבנו פסח, מה נעשה עכשיו? וחדש להם שיעשו פסח שני. ומי לנו גדול מיוסף הצדיק, ורואים מכאן שגם הצדיקים מטמאים, ולכן לא עשו פסח.

רבי בנאה

ח. וכן בגמ' בבא בתרא (נה) מסופר על רבי בנאה שהיה מציין קברי האבות, בא למערת המכפלה וציון כל קבר: זה אברהם, זה יצחק, זה יעקב, זה הראש של עשו... ומפרשים הרשב"ם ותוס' (שם), שהיה מציין קברי האבות במערה משום טומאה. וכן כתבו רבינו גרשום, הריטב"א והנימוקי יוסף (שם), דהיינו כדי להרחיק

⁵ כמו שהיה מרן זצ"ל, שהרביץ תורה לעם ישראל, וכי לחינם מרן זכה למה שזכה? סיפר לי היום מפקח בית ספר חילוני באזור המרכז, שהוא מקרב קצת את התלמידים, הם שואלים אותו מי היה יחזקאל? מי היה אליהו? לא מכירים נביאים מהתנ"ך, נתנים ואמוראים, אבל מי זה הרב עובדיה כולם מכירים, אפילו שהם חילוניים גמורים, כי מרן הקריב את עצמו למען עם ישראל, ועם ישראל מחזיר לו.

⁶ הרבי מסאטמר רבי יואל היה גאון עולם, לפני כששים שנה הגיע לארץ וביקש להיפגש עם מרן, כי מרן לא הסכים אותו בקשר לזמני התפלה, ושמוע שמרן דיבר על זה, וביקש לבוא ולדבר עם מרן ולהסביר לו. היו שהתלהבו מזה שתהיה תמונה עם האדמו"ר מסאטמר... אבל מרן סירב, ואמר, מה זה יעזור, וכי ישמע לי?... אבל עם כל זה מרן ידע את הגאונות שלו, ומזכיר אותו ביביע אומר.

⁷ היו שולחים לו שאלות והיה עונה מהר, גם אני לפני יותר מעשרים שנה שלחתי לו שאלות בהלכה וענה לי תשובות, ואני מזכיר את תשובותיו בילקוט יוסף ומפלפל בדבריו, מקשה ומתיר כדרכה של תורה.

הכהנים שלא יאהילו על הקברות. וכן כתב הרי"ף בתשובה (סימן שיג): לאבדולי כהני מינה.

ריש לקיש

ט. גם בגמ' ב"מ (פה) מובא על ריש לקיש שהיה מציין מערות של חכמים, ונעלם ממנו הקבר של רבי חייא, חלשה דעתו ואמר: ריבונו של עולם, וכי לא פלפלתי בתורה כמותי? יצאה בת קול ואמרה לו - זכה שהיה ראש השודדים וחזר בתשובה ובת קול עונה לו... - תורה כמותו פלפלת, תורה כמותו לא ריבצת.⁵ ופירש רש"י שסימן את קברי הצדיקים כדי שלא יכשלו כהנים לעבור עליהן ולהאחיל, שלא תארג תקלה על ידי צדיקים. היעב"ץ (בהגהותיו) (שם) מפרש, שהיה ריש לקיש מציין את קברי הצדיקים כדי שידעו האנשים ויבואו להתפלל על קברם, ומאותו הטעם רבי בנאה היה מציין את קברי האבות, כי יש ענין להתפלל על קברות צדיקים כמו שאמרנו בסוטה (לד) גבי כלב בן יפונה שהשתטח על קברי האבות לבקש מהקב"ה שיציל אותו מעצת המרגלים. ועל כל פנים מבואר בגמרא על פי הראשונים שגם קברי צדיקים מטמאים.

קבורת משה

י. גם בגמ' סנהדרין (לט) אמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו, אלהים כהן הוא, כשקבר את משה במה טבל? אמר לו באש טבל, שנאמר (ישעיהו סו, יט) "כי הנה ה' באש יבוא". מבואר מכל זה שגם צדיקים גמורים מטמאים, לכן אסור לכהנים להיכנס לקברות צדיקים. {ועלתה הסכמת הפוסקים שגם לקבר צדיק אסור לכהן להיטמא, כך כותבים: קש"ע (רבי, יד), חיי אדם (בהקדמת ספר שערי צדק על מצוות התלויות בארץ), פאת השולחן (הלכות א"י ב"ס ק"ח), גשר החיים (ח"א כ"ב), ארץ חיים (י"ד ש"א ס"ק) שו"ת ישיביל עבדי (ח"א ס"ד), שו"ת זית רענן (ח"ב ס"ו), שו"ת משנה הלכות (ח"א ס"ו) (דו), שו"ת צ"א, ועוד}.

הדברי חיים והדברי יואל

יא. גם בספר חמדה גנוזה (עמ' קלט) הביא בשם הגאון בעל דברי חיים מצאנז, שציווה לכהנים שלא ילכו על קברי הצדיקים אפילו בל"ג לעומר במירון. וכן הרבי מסאטמר⁶ היה מזהיר על כך, ובלאו הכי יש הרבה קברות בשבילים המוליכים לקבר, ולכן הכהנים ימנעו מלעלות לקבר רשב"י במירון. ובספר אדמת קודש (עמ' הרפה) כתב ששמע כמה פעמים מהגר"ש אלישיב לאסור כניסת הכהנים לציון הרשב"י במירון, ואין לענות אמן אחר הכהנים שמברכים ברכת כהנים בקבר הרשב"י, ושכן הורה הגר"ש אוירבך לפרסם בשמו, שאיסור גמור הוא לכהנים להיכנס לשם כמו על שאר קברי צדיקים. וגם במקום ספק אם אכן קבור שם ומה עומק הקבר וכיוצא בזה, אסור להיטמאות, ואין לומר ספק ספיקא, ספק שמא הוא כהן - הכהנים שלנו כהני חזקה - וספק שמא מותר לכהנים להיכנס לקברי צדיקים. זה ספק בגוף ספק בתערובת... לא מועיל ספק ספיקא כזה, ואין לסמוך על המקילים בדבר. {ובספר טעמי המנהגים (עמ' רס) כתב, הכהנים המדקדקים במצוות, ואדיר חפצם להשתתף בשמחת הרשב"י בל"ג בעומר, יעלו מירונה, ואל יכנסו אל הקודש פניהם, רק יעמדו בפתח האוהל, לפני פתח החצר החיצונה}.

במקום ספק

יב. לכן כהן שבא לקבר של צדיק ומברך שם ברכת כהנים, כיון שברכה זו היא מצוה הבאה בעבירה אין לענות אמן. וכמו שכתב בשו"ת האלף לך שלמה (ס"ו טו), שהשומע ברכה שאינה צריכה ועונה אמן הרי הוא כמחזיק עוברי עבירה. גם הגאון רבי חיים קנייבסקי נשאל⁷ (בשו"ת השואל ח"א ס"א יח, עמ' צט) האם לענות אמן אחר כהנים שמברכים ברכת כהנים בקברי צדיקים, והשיב "אסור". ואפילו באופן שיש ספיקות, כבר כתב הרמב"ם בתשובה (פריימן סימן פד), שכל העונה אמן אחר ברכה לבטלה או ברכה שמסופק חיובה, הרי הוא עתיד ליתן את הדין. וכפי שהארכנו בשיעורים קודמים. לסיכום, אדם ששומע ברכת כהנים במירון⁸ ובקברות צדיקים, לא יענה אחריו אמן, ומחמירים בזה לא פחות מאשר ברכה לבטלה.

⁸ הגר"מ שך בספר מחשבת מוסר (עמ' נד) כתב: יש בציבור שנהגו שנוסעים למירון, וזה נכנס גם אצל בני תורה, וזהו נגד דעת התורה, אם יש ענין להתפלל על קברי צדיקים הרי אין זה הזמן המתאים, גם משום מצב הצניעות בזמננו, וגם משום הפסקת הלימוד באמצע הזמן. ע"כ. {ובנסעי גבראל (עמ' שמא) הביא מס' ביתו נאוה קודש, שהרה"ק מבבלא לא נתן רשות ללכת למירון, ואמר קדושת רשב"י בכל מקום. ושכן השיב הרה"ק מגור לבחורים שלא ילכו, ואמר הרי יש לכם את הרשב"י בגמ'}

באמת איך אפשר לנסוע יום שלם הלך חזר ולבטל יום של תורה, היום נהיה כאילו בל"ג לעומר זו מצוה היום, כמו שנוטלים לולב בסוכות ושומעים שופר בראש השנה... איפה זה כתוב בתנ"ך? גמ' מצוות? נכון שחשוב מאד להתפלל על קברי צדיקים, אבל את זה יש לעשות בבין הזמנים, או כשיש חולה בביתו, ומה שבאמצע הזמן סוגרים כוללים שלמים ונוסעים למירון זה לא מוסכם על גדולי הדור שלנו, אם היו שואלים את רשב"י, האם ניסע לירושלים ונאבד יום שלם הלך חזר ונהיה עייפים אחר כך או לא? רשב"י נמצא בגמרא והיה אומר ללמוד גמרא. זו ההשקפה הנכונה, למדנו מכל הגדולים מהו ערך התורה, אין דבר יותר טוב מהתורה, התורה למעלה מהכל! זה החמץ שלנו, זה האינפוזיה שלנו. בכולל שלנו "חזון

יג. אותו דבר, יש קהילות שמתפללים מנחה לאחר צאת הכוכבים, וכרבינו תם, ומי ששומע אותם לא יענה אחריהם אמן, ואם יקרא לו 'אֶצְנֶטֶר' - עשירי, לא יצטרף אליהם, "בקהלם אל תחד כבודי", כי לדעת רוב הפוסקים זה מסייע בידי עוברי עברה. ואף שבשלחן ערוך (ס"א רס"ב) פסק כר"ת, אבל המנהג כמו הגאונים, שהם רבינו שרירא גאון, רב האי גאון ורבינו נסים גאון, וכמו שהעיד המנחת כהן (במאמר א"פ). וכתב החיד"א בברכי יוסף (ס"א רס"א ס"א), שמצא בתשובת הגאון רבי אברהם הלוי בעל הגינת ורדים⁹ - היה לפני כ-300 שנה - בכתב יד, שכתב, שמנהג העולם בכל גלילות ישראל כסדרת הגאונים שהובאו בתשובת מהר"ם אלשקר (ס"א צו) - היה בדורו של מרן הבית יוסף - והמהרל"ח (בפ"ב מהל' קידוש החודש) - רבי לוי בן חביב - יחס סברא זו להרי"ף הרמב"ם והרא"ש. ומהר"ם אלשקר כתב שכן דעת רבי אברהם בן הרמב"ם, וידוע שכל דבריו מדברי אביו. יש שפלפל בדעת הרמב"ם, אבל כך נראה מדבריו בנו, ואפשר ללמוד שכן דעת אביו רק מכן שהולך תמיד אחרי אביו בהתבטלות... וכך המנהג פשוט.¹⁰

י"ג דקות וחצי

יד. הגאון חכם בן ציון אבא שאול זצ"ל חידש בספרו אור לציון (ח"א סימן כ), שאפשר להתפלל מנחה עד כעשרים וחמש דקות אחרי השקיעה. אולם צריך לדעת שלמרות שאנו מכבדים מאד מאד את חכם בן ציון, אבל פלא שכתב כך, שזה נגד כל הפוסקים שכתבו לפי פשט הגמרא (שבת לד): שזמן בין השמשות הוא כמהלך אדם בינוני שיעור שלושת רבעי מיל - 13.5 דקות זמניות, שבקיף הוא תשע עשרה דקות אחרי השקיעה, ובחורף פחות מרבע שעה. ואיך הגיע ל-25 דקות. ולפחות היה כותב שיעשה תנאי של נדבה, אבל גם את זה לא כתב. מרן זצ"ל (ביביע אומר ח"ז חא"ח ס"ס מא) כתב עליו בתוקף¹¹, שאלו ברכות לבטלה. וזה גם נגד הבה"ח (פרשת ויקהל אות ט) - שחכם בן ציון היה דבוק בהלכותיו - שכתב מפורש י"ג דקות וחצי. וכן כתב הכף החיים (ס"א רל"ג ס"ה). לכן אחר אלף אלפי המחילות מהאור לציון, מי שמתפלל מנחה ואומר חזרה תוך 25 דקות לשקיעה, לא תענו אחריו אמן. יבוא אחד מחסידיו ויאמר, אתה יודע מי זה חכם בן ציון? אני יודע יותר מהם, הכרנו אותו שהיה אחד מגדולי הדור שלנו, אבל זה דבר תמוה, שהרי סברת מרן היא על פי כל הפוסקים, המנחת כהן, הגר"א, הגר"ז, מהר"י נבון, שו"ת זבחי צדק ח"ב (י"ד ס"א ז' עמ' סו), שו"ת צ"א חלק יז (ס"א סב), שו"ת שערי עזרה טראב (ס"א כג כג), מהר"י ענתבי בכת". ולדעת כל גדולי הדורות, מתפללים מנחה רק עד צאת הכוכבים, י"ג וחצי דקות אחרי השקיעה. ולכן השומע בסאטמר¹² שמתפללים מנחה מאוחר יותר, לא יצטרף אליהם למנין ולא יענה אמן.

ברית מילה

טו. תראו, תינוק שנולד ביום ששי 19 דקות אחרי השקיעה, מלין אותו בשבת, ואף שלרבינו תם זה חילול שבת - חובל ומתקן גברא, רואים שהמנהג לא כמו ר"ת, בין להקל ובין להחמיר. וכיוצא בזה, תינוק שנולד במוצאי שבת אחרי צאת הכוכבים שלנו, נימול ביום ראשון, ואף שלרבינו תם היום השמיני הוא שבת, והרב הביא ביביע אומר (ח"ב חא"ח ס"א כ"א) מעל עשרים ראשונים כמותו, ובילקוט יוסף (שבת א"ח"א עמ' תשכ"ט והלאה) הבאנו עוד כעשרה ראשונים, ויש מי שאסף שמונים ראשונים כרבינו תם¹³, אבל גדול כוח המנהג הקדום כמו הגאונים. לכן המתפלל מנחה בזמן רבינו תם לא תענו אחריו אמן, שזו אמן לבטלה, וכתב הרמב"ם שהעונה אמן על ברכה שמסופק חיובה עתיד ליתן את הדין, והרי כולנו יראי שמים, אסור להיות "ענוותן" ולומר אני לא ירא שמים... אלא בזה צריך להתגאות: כן, אני ירא שמים!

עובדיה"ה ייתי עומד על כך שלא יסעו בל"ג לעומר למירון, ורק מי שיש חלאקה לבנו, דביעבד היתה הסכמה שבשתיקה... אבל לא להתחילה, כי תמיד צריך לשבת וללמוד בהתמדה.

⁹ מי שנכנס לעולם ההלכה אי אפשר שלא יכיר מה זה גינת ורדים.

¹⁰ אנתנו מוסיפים קצת מחול על הקודש, אולי השעון מפגר, הבהמה והכלים כרגלי הבעלים (ביצה לו)... וכתב בשלחן ערוך (ס"א תר"ס"א) שזמן תוספת זה אין לו שיעור. בלוח "אור החיים" כותבים את זמן צאת השבת חצי שעה אחרי השקיעה, ולכאורה הרי לדעת מרן צאת הכוכבים לכל היותר 19 דקות לאחר השקיעה. אך הסביר הרב בנימין שהתייעץ בזה עם מרן זצ"ל, כי לפעמים השקיעה לא נראית טוב, הברים ובגבעות לא כמו במישור, ומכל מיני ספיקות, וגם שלא יבואו אנשים ליד מכושל, ולכן כיון שיכולים בנקל להחמיר עד שיהגמרו ערביית וגיע הזמן, כתבו חצי שעה. ומרן הסכים אתו.

¹¹ כמו הראב"ד שחלק על הרמב"ם וכתב עליו: לא היו דברים מעולם, אין בהם לא טעם ולא ריח, אין כאן נחת ורח... כתב בחריפות כדי שישמעו אותו, ואם לא היה כותב כך, לא היו שומעים אותו.

¹² אני יודע מי הרבי שלהם, ומעריך אותם, היה אדם גדול, אבל הלכה זו הלכה, "לא תגורו מפני איש".

¹³ {ומה שיש טוענים שבמרוקו לא נהגו להחמיר כר"ת (שו"ת שמש ומגן ח"א ד"ה והעולה), הנה

ואדם ירא שמים שמפחד מהקב"ה לא יענה אמן על ברכה לבטלה שהיא נגד המנהג.

תוספת אירה

טז. עוד דוגמא, לענות אמן אחר אשה שמברכת על נרות שבת בבתי מלון. זה מצוי מאוד, אתם בשכונת הבוכרים ובבית ישראל לא הולכים לבתי מלון... אבל אם עושים 'שבת שכולה תורה' בבית מלון ומישהו משלם עליכם... ומניחים מגש בלובי או בחדר האוכל, וכל הנשים מדליקות שם נרות שבת, השומע את הראשונה שמדליקה מברכת, יענה אמן, אבל על שאר הנשים המברכות, לא יענה אמן, כי זה ספק ברכה לבטלה. אמנם לפי הרמ"א (ס"א רס"ג ס"ה) מברכים על תוספת אורה, אך כתב המשנה ברורה (ס"א לו) בשם השל"ה, שמכל מקום לא יברכו שנים במנורה אחת שיש לה קנים הרבה - ורק כשיש פיזור של נרות בחדר מברכים על תוספת אורה לרמ"א - ויש מקילים גם בזה, וכתב הפרי מגדים (א"א ס"ק טו) שיש לסמוך על זה בנשים עניות שאין להן כי אם מנורה אחת. ע"כ. אבל נשים שלנו אינן עניות, וכל שכן אם הולכות לבית מלון... ונמצא שגם לאשכנזים אין לכמה נשים להדליק במגש אחד, ולכן אחת תוציא את כולן, או שידליקו במקומות שונים. ועל כל פנים השלחן ערוך (שם) כתב להסתפק אם מברכים על תוספת אורה, וספק ברובות להקל, לחומר איסור ברכה לבטלה, וכמו שכתב מרן הבית יוסף עצמו (ס"א ר"ב ועוד) את הכלל דסב"ל. אם רואה אשה שבאה להדליק ויש לו כוח להזהיר על כך, לא צריך לדבר איתה בעצמו, אלא ישלח את הבת שלו שתסביר לה בעדינות שזו ברכה לבטלה, תאמר לה את השלחן ערוך והמשנה ברורה והפרי מגדים... ואולי תשתכנע.

נר שבת חשמלי

יז. היום המציאו פנט של מנורות קטנות עם חוט להט, וכשמכניסים את הבטריה הן דולקות כמה שעות, ואמנם האור חלש, אבל אפשר ללכת לאורן מבלי להיתקל באיזה כסא וכדומה, ולפני שמכניסים את הבטריה מברכים "להדליק נר של שבת", ומכניסים את הבטריה ודולק. יש גם פנסים קטנים ויכול לקנות שני פנסים כל אחד בשקל, ולהדליק במלון, וידלקו כמה שעות וזה מספיק. אבל להדליק נרות ממש בחדר, בעלי המלון לא מסכימים, ובכך שמפר את הכללים זו מצוה הבאה בעבירה של חשש גזל, ויכול להדליק נר שבת בנר חשמלי, כמו שכתבו האחרונים (יחזקאל דעת ח"ה ס"א כד), כי סוף סוף הוא מאיר, וכל שכן כשיש בו חוט להט. ומי שאין לו מנורות כאלו ידליק את אור החשמל בחדר השינה ויברך. אבל אם אשתו לא יכולה לישון בלילה עם אור צריך להתחשב בה, וידליק בשירותים, יפתח את הדלת ויברך מבחוץ "להדליק נר של שבת" ומיד ירים את המתקן (ילקו"י שבת א"ח"ב עמ' פב).

בת נשואה

יח. זוג שמתארח אצל ההורים, אם הכלה ישנה עם הבנות והבן עם הבנים, יוצאים ידי חובה בהדלקת האמא, אבל אם מייחדים להם חדר חייבים להדליק נרות שבת. ואמא שהדליקה נרות ובירכה, והבת או הכלה מדליקה נרות לידה, אם תברך זו ברכה לבטלה, ולכן תדליק בחדר שלה. ואם מפחדים משריפה, או שיש לה אסטמה והעשן מפריע, תדליק נר חשמלי, או שהיא תדליק במטבח והאמא בסלון. ואם בכל זאת שומע שמברכת על תוספת אורה בחדר אחד, לא יענה אמן.

"שהחיינו" על מצוה בפעם הראשונה

יט. אותו דבר, כלה חדשה שמתרגשת מאוד להדליק נרות שבת בפעם הראשונה¹⁴ ומברכת "שהחיינו"... מאיפה המקור שלה? הרמ"א ביורה דעה (ס"א כח ס"ב) כתב שהמקיים מצות כיסוי הדם¹⁵ בפעם הראשונה מברך "שהחיינו", וכבר

אמת נכון הדבר שבכמה מקומות במרוקו המנהג היה כן שלא לחוש לר"ת, אבל אמאי לא נחוש להתחילה לדעת שלשם ראשונים ומרן הש"ע, הסוברים כר"ת, ומה בכך אם נחמיר בספק דאורייתא ויכא דאפשר, וראה בילקו"י שבת כרך א' חלק ראשון (ס"א רס"א) שהבאנו מגדולי האחרונים מכל המקומות שהמליצו טוב על חומרא חשובה זו. וכ"כ החיד"א, הרב ישמח לבב, והביאה"ל, ועוד ועוד. וביותר תימה שהרב שמש ומגן כותב על זמן ר"ת שמתאים יותר לחול"ל, וא"כ דוקא במרוקו שמרן ר"ת ניכר יותר אמאי לא להחמיר בזה.}

¹⁴ אצל חלק מהחסידים היתה פעם פרסומת, כל אשה ובת מדליקה נרות שבת בברכה, ומרן זצ"ל אמר שזה לא לפי דעת מרן, כי הבת יוצאת ידי חובה בהדלקת האמא, אלא אם כן היא נשואה ומייחדים לה חדר. מרן נתן שיעור במוסד הרב קוק, ובאו לשם כמה חסידים והפריעו לו בשיעור, איך העיז לחלוק על הרבי. אבל מה זה קשור, אפשר להעריך את הרבי ולכבד אותו מאד, גם חסידיו עושים בעולות מבורכת, אין מה לדבר, אבל אין לה קשר להלכה, ולכן הרב דיבר ואמר שבנות רווקות לא מברכות על נר שבת, ואם מתעקשות להדליק שידליקו, אבל לא מברכות.

¹⁵ לפני ששים שנה ויותר מרן זצ"ל היה מקפיד לעשות כפרות בערב כיפור על תרגולת, האמא היתה קונה תרגולות שחורות ולבנות ושמה באמבטיה, והרב היה דואג שלפני הארוחה יתנו אוכל לתרגולים, והיה מביא את הרב יוסף בר שלום ע"ה - הרב של בת ים -

בספר הרוקח (סימן שעא) כתב שצריך לברך שהחיינו על מצוה שמקיים בפעם הראשונה, ולדעת הרמב"ם (פ"א מהל' ברכות ה"ט) מברך שהחיינו על מצוה הבאה מזמן לזמן, וגם על תפלין חדשות. אולם התוספות במנחות (דף מב:) כתבו בשם רב שרידא גאון, שאין לברך שהחיינו אלא על מצוה הבאה מזמן לזמן, כגון שופר ולולב מגילה ונר חנוכה, ולא על כל מצוה שעושים בפעם הראשונה. וגם מצות הדלקה נרות, היא לא באה מזמן לזמן, אלא היא לכל החיים, אפילו אחר כך תתגרש ותתאלמן ותגור לבד, תמשיך להדליק נרות, ולכן יסביר לה שלא תברך בפעם הראשונה "שהחיינו". וכן לא תברך "שהחיינו" על הטבילה בפעם הראשונה.

{נ"כ} הפר"ח (יו"ד סי' כח סק"ה) שלענין הלכה כיון שדעת התוס' והרשב"א שלא לברך, ודבריהם נראים עיקר הכי נקטינן. ועוד שסב"ל, ושלא כמו שפסק הרמ"א בהגה שהעושה מצות כיסוי הדם בפעם הראשונה בחייו צריך לברך שהחיינו. וכ"כ מהריק"ש, הש"ך, מרן החב"ב, נחפה בכסף, זב"צ, ועוד. ואע"פ שהב"ח (סי' כט) סובר שבברכת שהחיינו שבאה על שמחה לא שייך הכלל סב"ל, וכ"כ בשו"ת הריב"ש (סי' תקה). אולם בתשו' הרשב"א (סי' רמה) מתבאר שגם בברכת שהחיינו שייך הכלל דסב"ל. ובאמת שהב"ח עצמו (בסי' תלב) סיים שראוי שלא להיכנס בספק ברכות, ולכן אין לברך שהחיינו וכו'. ע"ש.

וגם חתן בר מצוה לא יברך שהחיינו על תפלין שמוניח בפעם הראשונה, אפילו הן תפלין חדשות מסופר ירא שמים שאין לו אייפון... ושילמו עליהן אלף דולר¹⁶, לא יברך "שהחיינו", אלא יקנה טלית חדשה ויברך עליה "שהחיינו", משום שהיא בגד, ויפטור את התפלין (ע"ע ביחוד דעת ח"ב סי' לא, ובחו"ע שבת א עמ' קעח, ובשיעור השבועי תשפ"ה פרשת ויגש, ח"א-). ואם שומע משהו מברך "שהחיינו" על מצוה כזו שמקיים בפעם הראשונה, לא יענה אמן, ולמרות שהוא מבני אשכנז ונורה לו לברך כרבו הרמ"א, אבל אנחנו חוששים לגבי עניית אמן, שב ואל תעשה עדיף.

ברכת מעין שבע

כ. וכן אם נמצאים בשבת חתן במלון¹⁷, ובית הכנסת כבר תפוס, ונותנים להם חדר אחר להתפלל, באולם ספורט וכדומה, ומביאים לשם ארון קודש נייד, צריך להזהיר את הש"ץ שלא יברך שם ברכת מעין שבע, כי זה לא מקום קבוע לתפלה. ואמנם חלק מהאשכנזים נוהגים להקל, אבל אנחנו הספרדים קיבלנו הוראות השלחן ערוך (סימן רסח סעי' י) שכתב שאין מברכים ברכה זו אלא בבית כנסת ובמקום קבוע לתפלה. בית ספר שמייחדים כיתת לימוד גדולה למנין שיבואו ויתפללו בכל שבת ושבת, ומביאים להם ספסלים וסידורים, ומתפללים שם בשבת את כל התפלות, ערבית שחרית ומנחה, אין הכי נמי, זה מקום קבוע לתפלה ויברכו שם ברכת מעין שבע, למרות שבמוצאי שבת מוציאים את

שישחט, שהיה שוחט מומחה. ומרן ביקש, אני רוצה לכסות את הדם, כי הוא הבעלים של העוף, והיה מברך "על כיסוי הדם בעפר".

¹⁶ כדאי לשלם על המצוה הרבה כסף, זה פעם בחיים, ויכול אפילו לקחת הלוואה או ממעשר כספים לקנות לבנו תפלין מהודרות.

¹⁷ היום נהיה הדור מופנק, פעם שבת חתן היו עושים בבית, את הבר מצוה שלי עשו ב"פורת יוסף", והביאו בסקוויטים, ופולח, קיסמים מלוחים, וסודה, בלי סעודה. וכולם היו באים ומוקשיים לדרשה ולא עסוקים באוכל... מרן הכין לי בזמנו דרשה רבע שעה בעל פה, והלכתי במשך שבועיים לקול תורה אצל אחי הצדיק הרב יעקב זצ"ל, והכין אותי לדרשה, כי לא היה מושג לקרוא בדף, וצריך בעל פה, ומרן הכין לי לפלפל, וצריך להבין (נדפס ביב"א ח"א האו"ח סי' ד). בבר מצוה זכיתי וישב לידי ראש הישיבה הגאון רבי עזרא עטיה שהיה גדול הדור, והקשיב לכל הדרשה, וכשגמרתי לדרוש נישקתי את ידו, ושאל אותי שאלה, והתרגשתי מאוד [היה לנו הערכה לגדולים, היום יש קצת זילותא, כל ילד קטן צועק: הרב נתן לי ברכה... איפה יראה ופחד מרבנים? כמו שכתוב באיוב (כט. ח) "ראוני נערים ונחבאו". מרן סיפר שבצעירותו כשהיה רואה את הרב עוזיאל ברחוב, היה נכנס לאיזה כניסה ומתחבא עד שיעבור, כי היתה יראה], ולא ענית. מרן עמד מאחורי ונתן לי צביטה בסוודר, ואמר, הסבירתי לך... התבייש שאני לא יודע את התשובה, והתרגשתי יותר... כך עשו פעם בר מצוה, כיבוד קל ודרשה, והיה החתן מתעטף בטלית ומניח תפלין לפני השקיעה, וגם הרב דרש, ואמר קדיש במקום נהונד... ואחר כך באו חכם בן ציון, חכם יהודה צדקה, וכל הרבנים. אבל היום חבל שמצובזבים כסף, והולכים לשבת חתן בר מצוה לבית מלון, אולי האשה מפונקת ולא רוצה לבשל, אבל לא צריך שתבשל, יביאו כיבוד קל. מי שיכול להתחזר עטרה ליושנה ולחסוך את כל המותרות הללו זה עדיף. וגם נכון לעשות וורט ואירוסין ביחד לחסוך בהוצאות.

¹⁸ גם היום אנחנו רואים שבערב שבת מאחרים לתפלה. אבל צריך להזדרז, ובפרט בחורף שיום ששי קצר. אדם שנוסע מחוץ לעיר לא יצא אחר השעה אחת או אחת וחצי, שאם תהיה תאונה לא יתקע, איפה ישובת שבת שלימה! שלא יכנס ח'ו בספק חילול שבת.

¹⁹ בעבר היו עושים שבת חתן בבית פרטי, היתה דירה ברחוב אלקנה ליד הבית של מרן שעשו בה שבת חתן, וכל המשפחה היו באים לשם ומתפללים ערבית.

²⁰ פעם הייתי באיזה שבת חתן, ולא התפללו במקום קבוע לתפלה, היה שם רב אחד שאמר להם לברך ברכה מעין שבע, ובירכו. מי שרוצה לפסוק הלכה, צריך להיות שהראש שלו

הספסלים וחוזר להיות כיתת לימוד, אבל זה מקום הקבוע לתפלה בכל שבת. אבל במלון אם מתפללים בחדר התעמלות, רואה את הברזלים, ומבין שזה לא בית כנסת, אין לברך שם ברכת מעין שבע.

חמשה טעמים

כא. יש חמשה טעמים לברכה מעין שבע. 1. הטעם הידוע הוא מה שכתב רש"י (שבת כד: ד"ה משום סכנה), שאז העם היו מאחרים¹⁸ לתפלה, ובתי הכנסת היו מחוץ לעיר, ולא היו חשמלים ופנסים של מכוניות, והיה חושך אפילה, ובסיום התפלה המאחר פחד להישאר ולחזור לבד, "ויותר יעקב לבדו", מחמת חיות רעות וכדומה, והיה מתפלל מהר ולא מכוון, או בא לידי סכנה, ולכן תיקנו ברכה מעין שבע, לעכב את הציבור בבית הכנסת, כדי שהמאחרים יספיקו להתפלל ולחזור עם כולם (רמב"ם פ"ט מהל' תפלה ה"א). 2. במחזור ויטרי (סי' קה, ובהל' פסח סי' סב) פירש בשם רש"י, שהוא משום שבלילי שבתות שכחי מוזיקין טפי, או סכנה מפני המתים שמוצאים בו מנוחה בליל שבת. 3. והכל בו (סי' לה) כתב, בשביל סכנת מזל מאדים המשמש בתחילת ליל שבת. 4. ובירושלמי (פ"ח דברכות ה"א) אמר רבי יוסי, נהגו בבבל לומר ברכת מעין שבע, מפני שאין יין מצוי, ולכן ש"ץ יורד לפני התיבה וחותרם "מקדש השבת". 5. וכן על פי הקבלה, שברכה זו היא במקום חזרה, כי אמנם בכל לילה ערבית עיקרה רשות, ולכן רק בשחרית ומנחה עושים חזרה ולא בערבית, אבל לפי הקבלה בליל שבת ערבית חובה, ועושים חזרה שהיא ברכה מעין שבע.

בית חתנים

כב. נפקא מינה לגבי ברכה מעין שבע בבית חתנים¹⁹ ובבית אבלים, שלהלכה כיון שאין זה בית כנסת לא אומרים שם ברכת מעין שבע, אבל לפי הקבלה מעין שבע היא במקום חזרה ואומרים אותה בכל מקום. ואם הש"ץ עושה כמו הבן איש חי (שנה שניה פרשת וירא אות י) ומברך מעין שבע, זו קולא של ברכה לבטלה שהבן איש חי היקל נגד השלחן ערוך, ולא יענה אחריו אמן. הרי בשו"ת רב פעלים ח"ב (חיד"ד סימן ז) כתב שקיבלנו הוראות מרן אפילו מאה אחרונים חולקים עליו. וכן אם עושים הפגנה 'עצרת מחאה' בליל שבת, לא לברך ברחוב ברכה מעין שבע, ואם שומע שמברך לא יענה אחריו אמן, כי לדעת מרן זו ברכה לבטלה.²⁰

ליל פסח שחל בשבת

כג. בליל פסח שחל בשבת לא מברכים ברכה מעין שבע (ש"ע סי' תפז ס"א), כי זו ברכה של שמירה מהמזיקים, ופסח לא צריך שמירה, "ליל שימורים הוא לה", ולכן אסור לברך. ומי שמברך מעין שבע, כדעת הרש"ש (בנהר שלום דנ"ח ע"ב) שחלק בזה על רב נסים גאון - הביאו העיטור שהובא בטור (סי' תפז) והראשונים, ולא מפני הקבלה, אלא על פי הפשט. הבאנו בילקוט יוסף פסח כרך ג' (עמ' תשצח והלאה) להקט פוסקים הסוברים שזו ברכה לבטלה, והמתקש לברך אין לענות אחריו אמן.

יהיה רק בלימוד הש"ס והפוסקים, ולא כל אחד יכול לפסוק הלכות. אני הייתי שם ורמזתי לבני שלא יענה אמן, כי לדעת מרן היא ברכה לבטלה, ואין יענה אמן אחר ברכה כזו.

לכתב בשיירי כנה"ג, שאם אמר האל הקדוש, אם לא חתם חוזר ואומר המלך הקדוש, ואם חתם חוזר לראש הברכה. וכ"כ הא"ר, מט"י, שלמי חגיגה, במטעם אפרים. אולם הפר"ח כתב, שמכיון שחכמים תיקנו ברכה זו מפני הסכנה (כמבואר בשבת כד:), לכן אם סיים את הברכה אינו חוזר. ושכ"כ מהר"ש גרמיוזאן. ואמנם מרן החיד"א במחז"ב כתב, שכ"ז הוא ע"פ הפשט, אבל לפי מ"ש רבינו הארי"ז ל' שברכת מעין שבע היא חובה, אם טעה הש"ץ ואמר האל הקדוש ונזכר לאחר שסיים את הברכה, חוזר לראש. וכן פסקו בספר שלמי צבור ובשע"ת. וכ"פ בשו"ת רב פעלים ח"א, ובבא"ח (שנה ב' פ"ר נצבים אות יח), ועוד.

אולם בתלמוד שלנו (שבת כד:) משמע, שאין מעין שבע חובה, ונתקנה רק משום הסכנה, ומשום כך יו"ט שחל להיות בשבת אין חותמים בברכת מעין שבע בשל יו"ט, אלא רק בשל שבת. ובפרט שדעת ראשונים רבים שאף היחיד שאמר בתפלת העמידה האל הקדוש, אינו חוזר. וכ"ד הראב"ה, המאור, שבולי הלקט, רבי יהודה החסיד, ורבינו ישעיה הראשון. ואף שאין הלכה כן, ויחיד שטעה ואמר האל הקדוש ונזכר לאחר כדי דיבור, חוזר לראש, וכמו שפסק מרן הש"ע (סי' תקפג). מ"מ לכל הפחות בברכת מעין שבע נראה שאם סיים את הברכה אינו חייב לחזור. וכן יש לצרף לזה את דעת המהר"ם מרוטנבורג והרדב"ז, שאין הש"ץ צריך לכל לומר בברכת מעין שבע המלך הקדוש שאין כמוהו, אלא י"ל כרגיל האל הקדוש שאין כמוהו. וכן יש לצרף לזה מה שכתבו התוס' והרא"ש (ברכות מ:) שאף שכל ברכה שאין עמה שם ומלכות אינה ברכה, מ"מ ברכה מעין שבע אף שאין בה מלכות נחשבת לברכה, כיון שאמירת האל הקדוש שאין כמוהו בברכה מעין שבע היא במקום מלכות. וכ"כ האו"י והמחזור ויטרי, ורבי יהודה החסיד. וא"כ אפשר שגם לענין עשי"ת, בדיעבד אם אמר האל הקדוש, נחשב כמלכות ובדיעבד עכ"פ אינו חוזר. [ובודאי דסברא זו לא מהני לגבי חתימת ברכת האל הקדוש בעמידה, בעשי"ת, ולא כתבנו זאת אלא לצירוף]. וכ"כ בעל גת ורדים בגן המלך, ובספר יד אהרן, ובישועות יעקב, ובפמ"ג, ובדרך החיים, ובתהלה לדוד, ובסידור אהלי יעקב, ובשו"ת דברי דוד, ובקש"ע, ועוד כמה אחרונים. וכלל גדול בידינו סב"ל, כמו שכתבו בשו"ת טהרה (מ"ל א), ובספר מעט מים, ובספר ברכת יוסף, ועוד אחרונים רבים. וכמבואר בשו"ת יב"א ח"ב (תאו"ח סי' כט, וסי' כה א"א). וגם אם התחיל בטעות במקום שאינו קבוע לתפלה בברכה זו, שכבר הכיר שם ה', איה"נ יסיים הברכה, שלא תהיה ברכה לבטלה לכ"ע, מ"מ גם בזה לא יענה אמן.